

Debreczeni Attila: *Szöveghálót fon az estve*¹

Budapest, reciti, 2020, 454 l.

A pókok általában véve nem tartoznak a legkedveltebb állatok közé. Kevesen tartják őket a világban kedvtelésből, leggyakrabban csak néhanapján fordulnak elő a rádiátorcsövek közt megbújva és a háborítatlan szobasarkokban. Nem bántanak senkit, sőt nagyon hasznos élőlények – aprólékosan és pontos minta alapján szőtt hálójukban fennakadnak a legyek és egyéb nemkívánatos rovarok, amelyeket aztán a pókok előszeretettel elfogyasztanak.

A filológia pókja többi rokonához alakjában igen hasonló, hálójában viszont nem apró élőlények, hanem olyan titkos és fontos információk rejtőznek, amelyek megtalálásához és megfejtéséhez a filológus aprólékos és figyelmes munkája szükségeltetik. Ez a háló lehet pici vagy egészen nagy kiterjedésű is, és sérülékeny szerkezetére továbbra is vigyázni kell – nemcsak a benne rejlő adatok miatt, hanem mert olyan kapcsolódási pontokat rejt, amelyek sérülése vagy figyelmen kívül hagyása a háló egészének szerkezetét és létét is befolyásolja.

Debreczeni Attila legújabb könyve, a *Szöveghálót fon az estve* című tanulmánykötet a filológus érdeklődésének és működésének összetettségét tárja az olvasó elé. A kötet 22 tanulmányt tartalmaz elsősorban a 18–19. század fordulójáról, de képet kapunk a kritikai kiadások online térben való megvalósításának lehetőségeiről és keretéről is. Az írások egyik nagy előnye, hogy a szerző a kötet által vizsgált korpuszokban működő szemléleti és módszertani jellemzőket egyszerre elemezi, így képes láttatni a filológus pókjának finoman szőtt, de annál összetettebb hálóját. Ennek megfelelően nem meglepő, hogy több tanulmány hol lazábban, hol szorosabban kötődik egymáshoz, néhol pedig ok-okozati viszony is jól érzékelhetően kiolvasható Debreczeni kutatásaiából. A hálózatos működés és a kapcsolódási pontok feltárása azonban nem más megállapítások vagy irodalomtörténeti tények elfedésére irányul – éppen ellenkezőleg, gazdagítja és árnyalja nemcsak a filológiát, hanem az irodalomtörténetet is.

A Debreczeni által vizsgált életművekben mind a (re)kontextualizálás, mind a textusok és a kötetkompozíciók (újra)rendezése fontos bázisát képezik a szerző érdeklődésének. Ez az érdeklődés pedig aprólékos és precíz, ennek megfelelően pedig nem tud és nem is akar pusztán egy feltett kérdésre válaszolni, hanem mindig újakat is feltesz, amelyeket a szövegek végén általában röviden, de a tételmondatoknak köszönhetően tömören összefoglal.

¹ Jelen recenzió a Digitális Örökség Nemzeti Laboratórium támogatásával készült.

A kötet négy elkülöníthető, azonban organikusan összefüggő részből áll. Az első rész Csokonairól és – nem csak debreceni – kortársairól szól, ezt követi az emlékezet és identitás összefüggéseinek a vizsgálata, majd a Kazinczy-életművet érintő kérdések kerülnek kifejtésre, végül pedig a digitális kritikai kiadások, illetve általában véve az online szövegkiadás megvalósulásáról, megvalósíthatóságáról és előnyeiről olvashatunk. Az első, illetve a harmadik rész az elmúlt tíz évben elkészült kritikai kiadások készítése közben felmerült kérdésekre és tanulságokra reflektál, ennek ellenére Debreczeni elsősorban nem kizárólag a filológiai működésére összpontosít. Ám mielőtt a szerző belevágna kutatásai új eredményeinek ismertetésébe, megemlékezik pályatársáról és kollégájáról, Borbély Szilárdról, összefoglalva munkásságának legfontosabb és leglényegesebb belátásait.

Az első rész tehát *Csokonai és a többiek* cím alatt a filológiai kutatás műfaj és mítosz, illetve szövegek közötti kapcsolatok viszonyaira összpontosít. Debreczeni minden tanulmányában jelentős mennyiségű szöveganyagot mozgat meg – kezdve a vizsgált tárgyak előzményeivel, a kortárs és későbbi példákon át – a levont konklúziók és tanulságok azonban minden esetben olyan megállapításokkal zárulnak, amelyek túlmutatnak az elemzett korpusz nagyságán, és további előrelépési, bővítési lehetőségeket kínálnak fel, tágítva a lehetséges értelmezési kereteket. A műfajok és mítoszok esetében mindez a pásztorköltészet szemléltetésével indul, majd az ecloga műfajának – a dolgozat szempontjából releváns – változatait Debreczeni nemcsak Csokonai bukolikus versein keresztül mutatja be, hanem Kazinczy Gessner-fordításával elért „átütő sikerét” is értelmezi. A további példákon keresztül az olvasó megismerheti a pásztorköltészet műfajtörténeti alakulását és különböző típusait, valamint Csokonai ezzel kapcsolatos interpretációit és költészetében való további megjelenéseit. Ehhez kapcsolódóan a következő tanulmányban, mintegy átvezető gesztussal, Debreczeni Radnóti Sándor alapján a winckelmanni görög szobor és schilleri idill alapvonásait, közös jellemzőit és eltéréseit tárgyalja. A vizsgálat a pásztorköltészetre, vagyis az előző tanulmányban ismertetett műfaji kategóriára visszamenőleg is tartalmaz fontos megállapításokat. A szerző elsősorban azt emeli ki, hogy a pásztoridill és a görög szobor analógiája „Winckelmann és Schiller gondolkodásának szerkezeti hasonlóságán épül” (52). Debreczeni szerint a töredékesség lényegi sajátossága az idillnek, így minden pásztorköltői szöveg az árkádikus világ teljességének darabja is egyen – ahogy erre az előző tanulmányban Csokonai és a többi szerző kapcsán is kitért, és amely magyarázatul szolgál az idill műfajának átalakulására és továbbélésére is.

A mítoszok vizsgálatát az egységben szereplő két további szöveg mutatja be, amelyekben Debreczeni Vörösmarty Mihály *Remény és emlékezet* című költeményét hasonlítja össze Kölcsey Ferenc azonos című versével. A komparatív szempontú elemzés alapját elsősorban a két költemény azonos tematikája alkotja, de a versek motívumainak áttekintése is szorosan a tárgyhoz tartozik – nemcsak más szerzők (pl. Katona József) kerülnek a kutatás homlokterébe, hanem a fent említett szerzők más művei is. Az átlépett kerethatárok azonban nem távolítják el az elemző fókuszát a címben felvázolt

mitikus összefüggésekről, sőt a mítoszváltozások érzékeltetésével Debreczeni képes láttatni Vörösmarty szemléletének átértelmeződését, amelyet nemcsak ifjúkori költészetét, de az egész életművet befolyásolta. Nádasdy Ádám *Bánk bán* fordításában is fontos szerephez jut a mitikus vonatkozás, Debreczeni ugyanis a dráma egyetlen szavát és annak mitikus vonatkozásait nézi meg, érzékeltetve, hogy milyen kockázatos feladat egy szöveghálón belül akár egyetlen szó megválasztása is. A szöveghely bemutatásának és értelmezésének tétje annak homályosságától való megtisztításában rejlik, amelyet a szerző szerint Nádasdy tökéletesen elvégez.

A fejezet második egységében Csokonain kívül Fazekas Mihály életművének újraértelmezése alkotja a filológus érdeklődésének a tárgyát. A *Magánosság*hoz és *A' Háfiz sírhalma* című versek vizsgálata is adott motívumok mentén történik. Míg előbbinél az álom-halál párhuzam és ennek az életműben való megjelenése alkotja a tanulmány alapját, addig utóbbinál a sírhalommotívum értelmezése – és Kazinczy Gessnerfordításával való párhuzamok bemutatása – határozzák meg a keretet. Fazekas Mihály *Cs. et. F.* című költeménye mikroszerkezetének és szimbólumrendszerének elemzése is egy új nézőpont bevezetésével egészül ki, amely Csokonai költői alkotásmódját definiálja, mindez pedig tovább bővíti a más szerzőkkel közös motívumok által meghatározott és alakítható hálót. Mindez Fazekas életművének újraértelmezéséről is elmondható, hiszen minden kutatás egyik fontos vezérelve, a vizsgált textusok közötti kapcsolatrendszer, amelyeket pre-, para- és intertextusok határoznak meg. A szerző így von párhuzamot és találja meg a közös kapcsolódási pontokat, amelyeket a közös szellemi kiskör is meghatároz, olyannyira, hogy az összehasonlításokban több kortárs neve és műve is szerepel. Debreczeni így bővíti ki és teszi egyszerre erőssé is a halót, hiszen újabb kapcsolódási pontokra világít rá, és ezek csak strukturáltabbá, feszesebbé teszik a vizsgált korpuszokat – viszont a szerző képes megfelelő kritikai távolságot tartani a „minden mindennel összefügg” népszerű nézetétől. Fontos megemlíteni olyan nézőpontok jelenlétét is, mint például a *Debreceni Grammatikával* való párhuzamok, amelyek a későbbiekben Kazinczy Ferenc textusainak vizsgálatakor újra az elemzés tárgyává válnak. A kapcsolódási pontok sokfélesége pedig azt érzékelteti, hogy a textusok közötti kapcsolatháló elemzése is több nézőpontot vehet figyelembe, illetve egyesíthet, így a filológusi munka mindig szolgálhat és szolgál is újdonsággal, amely segítségre lehet egy adott problémakör tematizálásában és bemutatásában.

A következő egység *Emlékezet és identitás* címmel két tanulmányt foglal magába – Debreczeni Dugonics András *Etelka* című regényének emlékezés- és identitásképző műveletét vizsgálja, Batsányi János esetében pedig Virág Benedekhez szóló programversének értelmezési keretét bővíti Mohács nemzetiidentitás-jellegének vizsgálatával.

A kötet legtöbb tanulmánya azonban nem meglepő módon Kazinczy Ferenc életművével kapcsolatos, amely a nemrégiben megjelent kritikai kiadás² új eredményeinek

² KAZINCZY Ferenc *Művei, Költemények I–II.*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018.

és az azokból levonható tanulságok publikálásának köszönhető. A *Hagyaték és archívum* című rész öt írást foglal magába, amelyek témájukban a címhez illeszkedve a Kazinczy archíváló szándékait és működését elemzik (amellyel természetesen a széphalmi mester is jelentős szöveghálót hozott létre), illetve kitérnek az életmű egyes darabjainak, ezáltal írói és költői működésének újrapozicionálására. A tét nem kicsi: egy olyan sokat vizsgált és elemzett szöveghálóról van szó, amelyről újra és újra bebizonyosodik, hogy több mint háromszáz év távlatában is felfedezhető benne újabb kapcsolódási pontok – legyen szó egy költeményben szereplő szabadkőműves beavatási rítus vizsgálatáról vagy félbőr kötésben megjelent kötetek összefüggéseinek az áttekintéséről. Ez utóbbi azért is jelentős, mert szinte követeli az utána következő tanulmányt, amelyben Debreczeni Kazinczy alkalmi költőként való működéséről és annak ambivalenciájáról értekeznek. A szerző fel is hívja rá a figyelmet, hogy a széphalmi mester neve és az alkalmiság mint oxymoron értelmezhető, hiszen a legtöbb esetben Kazinczy maga teremt alkalmat, hogy alkalmi költeményeket írjon. A vizsgált korpusz nagyságát és összefüggéseit jól mutatja, hogy az itt szereplő tanulmányok alapját képező Kazinczy-szövegek arányaiban az életműben fellelhető (viszonylag) kevés költeményt és művet tárgyalnak, ám a levont konklúziók nívója mindezzel fordítottan arányos. Nemcsak azért, mert újabb megerősítést kap, hogy Kazinczy önmaga és életműve muzeológusa volt, hanem mert olyan filológiai „nyomokat” is hátrahagyott ténykedése közben, amelyek arra utalnak, hogy önmaga is folyvást a szöveghálót építette, bővítette.

Nincs ez másként Széphalom és Debrecen vizsgálatának bemutatásakor sem. A debreceniséghez tapadt sztereotípiák tisztázása is Kazinczy-életműn belüli „debreceniség” szó és annak különböző alakváltozatainak bemutatásával és feltérképezésével történik. Ehhez Debreczeni elsősorban az Árkádia-pör vitaanyagát mozgatja és rendezi át, amelynek tétje nemcsak Kazinczy fogalomhasználatának megértése, de a vita retorikai megalkotottságának elemzési megértésében is rejlik, amelyen belül kiemelt szerepet kap Kazinczy *Debreceni Grammatiká*val kapcsolatos szembehelyezkedése és a kálvinistaság is. A felekezeti hovatartozás és a tiszta magyarság összefüggésének bemutatása persze Debreczeni szerint messze túlmutat a debreceniség kérdéskörén (ez egy későbbi tanulmány tárgya is lesz), az Árkádia-pörben részt vevő vitapartnerek szövegeinek elemzése pedig az esetleges debreceni álláspontot mutatja be. A szerző végül arra jut, hogy a „debreceniségvita” a maga tényleges mivoltában nem ragadható meg, Kazinczy támadását pedig önmagában semmi nem indokolja, így a vita tárgya(i) elsősorban a mester Debrecen elleni vádjaival kapcsolatos félreértései lesznek. Debreczeni ebben az esetben is alaposan, több szempontból megközelítve járja körbe a kutatott témát, ezáltal maga is bővíti a szöveghálót, de mindig visszacsatlakozik a fősodorba, amellyel az új kapcsolódási pontokat már tényekkel megalapozva kapcsolja vissza a magába a hálóba, vagyis a Kazinczy-életműbe.

A *Tövisek és virágok* kötetkompozíciójának vizsgálata is elsősorban a testvérszövegek áttekintésén és elemzésén alapul, amelyek a kötetben uralkodó kompozíciót és

belső kereteket teszik jól érzékelhetővé. A komplex, többszörösen átgondolt és megkonstruált belső rendben elhelyezett para- és intertextusok homályossága Debreczeni rámutatása szerint azonban nemcsak a *Magyarázatokon* keresztül válnak érthetővé – amellyel persze további értelmezési kontextusokat, vagyis szöveg-hálókat von be – a jegyzetekkel, a Dayka kötettel, a *Debreceni Grammatikával* való vita, illetve Kazinczy Debrecennel való szembehelyezkedése is mind-mind egy rétege az elemzésnek és a *Tövisek és virágok* szöveg-hálójának a megértéséhez is.

Széphalom emlékezhelyként való értelmezésében visszatér Kazinczy *Debreceni Grammatikával* való vitája és a sírhalom mint toposz is, mint ahogy arra már Debreczeni Csokonai kapcsán is kitért. A szerző Kazinczy szövegeinek vizsgálatával tételesen megvizsgálja a szó- és helynévhasználat különböző okait és gesztusait, amelyben többször visszautal más, egyéb szövegekre és a kortársak interpretációira is, a tanulmány végére tehát az olvasó pontos képet kap nemcsak Kazinczy, hanem a pályatársak és az utókor névhasználatáról is, amely létrehozta az emlékezhelyet. Debreczeni itt is több ponton világít rá kapcsolódási lehetőségekre, újra bizonyítva a tételt, hogy az életmű szöveg-hálója nem áthatolhatatlan, de alapos és precíz szemekre van hozzá szükség.

Végül, de nem utolsósorban az elektronikus kritikai kiadások megvalósíthatóságáról, előnyeiről és hátrányairól olvashatunk. A kritikai kiadások online térbe való áttelepülése sok kihívás elé állította és állítja a filológusokat és textológusokat. Az új szövegkritikai elméletek (pl. genetikai kritika) Debreczeni szerint elősegítették az elektronikus közegbe való átlépést. A kiadási gyakorlattal kapcsolatban az alapfogalmakat kontextualizálja, illetve az online fellépő esetleges problémákkal és keretekkel is számol, és lefekteti a digitális kiadás alapelveit is. A szerző méltatja a szövegforrás-alapú kiadásokat, amelyek az online térben jobban vizualizálhatók. A hálózatosság természetesen itt is fontos szerepet kap, ugyanis könnyebb átjárhatóságot biztosít a textusok között, és többfajta rendezési elvet is érvényesíthet – kronologikusait, műnemek szerinti stb. A textológia új eredményei alapján készült kiadásokat végül egy adatbázis-alapú weboldalon³ tették elérhetővé minden érdeklődő számára.

A filológus kedvenc állata tehát több szempontból is hasznos munkát végez: szövéstechnikájának köszönhetően akár – látszólag – egymástól távolieső pontokat köthet össze, rendszerezhet vagy szintetizálhat. Működésének megfigyelése aprólékos és hosszan tartó figyelmet, pontosságot és kitartást igényel, hiszen a háló több évszázadot is felölelhet. A filológust mindez azonban nem hozza zavarba, sőt minél bonyolultabb a háló, annál jobb, hiszen az összefüggések feltérképezése és bemutatása közben maximum a pók unatkozhat, amíg hálója egyben marad.

Szolnoki Anna

³ <https://textologia.unideb.hu/> (utolsó megtekintés: 2021. november 25.)